

ZÁKLADY BUDDHISTICKÉHO SVĚTONÁZORU

Osmidílná stezka

Eticky založená angažovanost buddhismu je obsažena již v první Buddhově rozpravě, tedy „Rozpravě o roztočení kola dharmy“ (pa. *Dhammačakkapavattanasutta*, sa. *Dharmačakrapravartanasútra*). Ve čtyřech Vznešených pravdách zde Buddha podal základ své nauky – svět (sa. *samsára*) je světem strasti (pa. *dukkha*, sa. *duhkha*); příčinou strasti je žízeň (pa. *tanhá*, sa. *tršná*), žádostivost; strast lze odstranit zrušením její příčiny; cesta k odstranění strasti spočívá ve *Vznešené osmidílné stezce*. Základním cílem buddhismu je odstranit utrpení, a to jak v individuální, tak v globální rovině.

System buddhistické etiky vychází z osmidílné stezky (pa. *atthangikamagga*, sa. *aštángikamárga*), která vede jedince ke správnému způsobu života a k dosažení cíle veškerého buddhistického usilování, tedy k vyvanutí (pa. *nibbána*, sa. *nirvána*) a odstranění utrpení. Je tvořena následujícími částmi:

1. Právý názor (pa. *sammáditthi*, sa. *samjagdršti*) je pochopení čtyř vznešených pravd, tedy pochopení univerzality utrpení a cesty, která vede k odstranění utrpení.

2. Právě rozhodnutí (pa. *sammásankappa*, sa. *samjaksankalpa*, též pravé myšlení) znamená rozhodnutí žít v odříkání, pěstovat láskyplný vztah k živým tvorům a neubližovat, resp. být osvobozen od nízkých tužeb, špatné vůle, omezených zájmů.

3. Prává řeč (pa. *sammáváčá*, sa. *samjagvác*) je odmítnutí lhaní, pomlouvání a všeho mluvení, které by mohlo vést ke konfliktu, rozkolu a následně tak ke vzniku utrpení.

4. Právě jednání (pa. *sammákammanta*, sa. *samjakkarmánta*) zahrnuje odmítnutí zabíjení, braní toho, co není dáváno, a vyhýbání se nevhodnému sexuálnímu chování.

5. Právě živobytí (pa. *sammádžíva*, sa. *samjagádžíva*) vylučuje užití násilí vůči jiným živým tvorům.

6. Právě úsilí (pa. *sammávájáma*, sa. *samjagvjájáma*) obsahuje rozhodnutí překonávat zlé a jít vytčenou cestou, tedy pěstovat dobré.

7. Prává bdělost (pa. *sammásati*, sa. *samjaksmti*, též pravé uvědomění) je základní meditační praktikou, která směřuje k plnému uvědomování si tělesnosti, pocitů, stavů myslí apod.

8. Právě soustředění (pa. *sammásamádhi*, sa. *samjaksamádhi*) je stav rozvinutí myslí a dosažení konečného poznání.

Buddhismus tradičně rozděluje jednotlivé části osmidílné stezky do tří oblastí: (a) ctnosti (pa. *síla*, sa. *śíla*), která zahrnuje pravou řeč, pravé jednání a pravé živobytí, a představuje fundament duchovní cesty každého buddhisty, (b) soustředění (pa. sa. *samádhi*), obsahujícího pravé úsilí, pravou bdělost a pravé soustředění, (c) moudrosti

(pa. *paññá*, sa. *pradžñá*), tedy pravého pochopení a pravého myšlení. Buddhismus dále postuluje nutnost rovnovážného cvičení a kultivace jedince v těchto třech oblastech.

Závislé vznikání (pa. *patiččasamuppáda*, sa. *pratíjasamutpáda*)

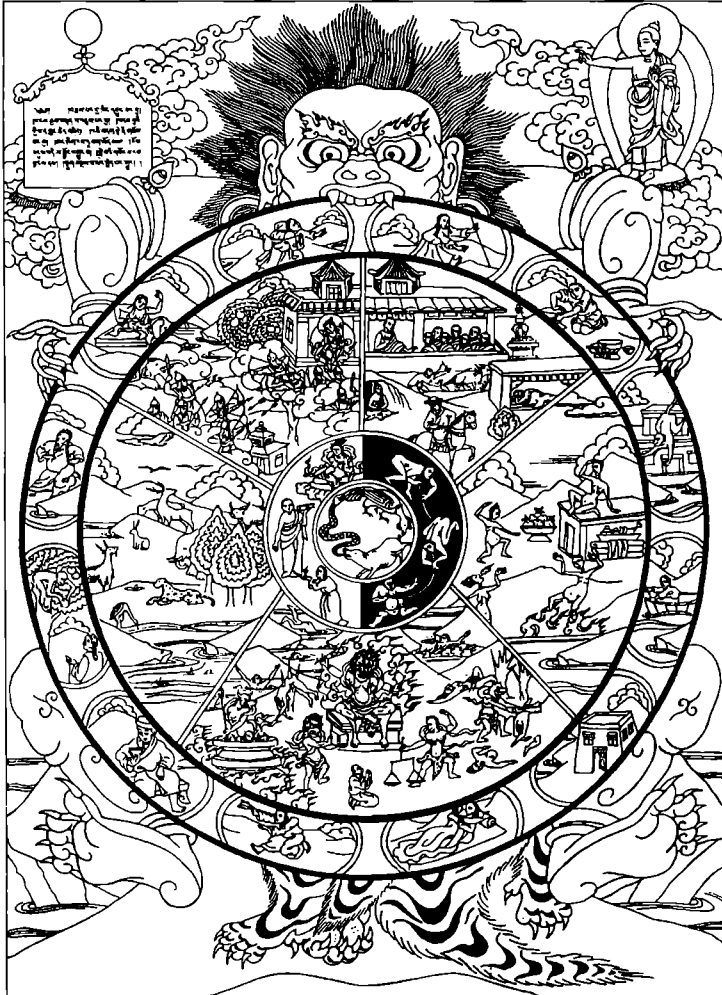
Stejně jako jiné náboženské tradice vzešlé z indického prostředí (např. hinduismus a džinismus), také buddhismus vychází z představy znovuzrozdání. Podle těchto představ každý živý tvor prochází procesem neustálého znovuzrozdání, přičemž kvalita konkrétního zrození je určena kvalitou předcházejících skutků jedince (tzv. karmanový zákon).⁶

Představa závislého vznikání popisuje sled jednotlivých článků řetězce od minulosti přes současnost k budoucnosti. Jeden článek navazuje na předchozí a současně dává vzniknout článku dalšímu. Na počátku řetězce je (1) nevědomost (pa. *avidžžá*, sa. *avidjá*), tedy nevědomost o povaze světa a o zákonitostech univerza. Tato nevědomost je příčinou vzniku karmických (2) formací (pa. *sankhára*, sa. *sanskára*), tedy souhrnu volního jednání těla, řeči a mysli v minulém životě. Na základě karmických formací z minulého života vzniká (3) vědomí (pa. *viññána*, sa. *vidžžána*) a schopnost uvědomování si, což je prvek, který integruje celou osobnost. Tam, kde je vědomí, vzniká (4) mysl a tělo (pa. sa. *námariúpa*), tedy jedinec se specifickými psychickými a fyzickými znaky. Poté následuje vznik šesti (5) smyslových základů (pa. *salájatana*, sa. *šádá-jatana*) – pěti smyslů a schopnosti myšlení, resp. vnímání mentálních objektů. Důsledkem existence smyslových základů je (6) dotyk (pa. *phassa*, sa. *sparša*), tedy kontakt s vnějším světem prostřednictvím smyslových orgánů. Dotyk je příčinou existence (7) citění (pa. sa. *védaná*) – prožívání a pociťování libosti či nelibosti. Výsledkem pociťování je (8) žádost (pa. *tanhá*, sa. *tršná*). Dalším článkem je pak (9) lpění (pa. sa. *upádána*), zvláště pak ulpívání na životě. Výsledkem ulpívání je (10) nastávání (pa. sa. *bhava*), tedy vytváření předpokladu (na základě určitého jednání) pro další (11) zrození (pa. sa. *džáti*). Tím nastává další existence jedince v tomto světě, která ústí v (12) stárnutí a smrt (pa. sa. *džarámaraṇa*).

Velmi ilustrativně je celý proces závislého vznikání znázorněn v „kole bytí“ (sa. *bhavačakra*). Dvanáct článků řetězce se nachází ve vnějším okruží a začínají v pravé horní části zobrazením slepé stařeny (nevědomost). Následuje hrnčíř (karmické formace, tvořivé složky osobnosti), opice (vědomí), dva muži v loďce (mysl a tělo), dům se šesti okny (šest smyslů), muž a žena při milostném aktu (dotyk), muž se zatnutým šípem v oku (citění), piják (žádost, žízeň), opice trhající plody (lpění), žena symbolizující pohlavní akt (nastávání), rodící žena (zrození) a muž nesoucí mrtvolu (stárnutí a smrt). Další část „kola bytí“ představuje šestero podob světské existence, do kterých se bytost rodí na

6 Skutek, čin, konání (pa. *kamma*, sa. *karma*) zahrnuje jak fyzickou, tak i duchovní činnost. Představuje též souhrn všech činů a jejich důsledků.

základě kvality svých předchozích činů – oblast bohů, polobohů, lidí, zvířat, hladových duchů a pekelných bytostí. Všechny tyto oblasti jsou sférami utrpení a znovuzrození. Ve středu kola jsou symbolicky znázorněny tři jedy, resp. tři kořeny zla – prase (klam), had (zášť) a kohout (chamtivost, žádostivost, touha). Celé „kolo bytí“, celý sansárický svět je v držení boha smrti Jamy.

„Kolo bytí“, bhavačakra.

Obraz, který je vylíčen prostřednictvím řetězce podmíněného vznikání, vysvětluje vázanost jedince na existenci a ukazuje, že život každého jedince je součástí širšího kontextu. Pokud se jedinec chce vyvázat ze sansárové existence a odstranit utrpení (a to je cílem buddhismu), pak musí odstranit příčiny této vázanosti, tedy nevědomost a žádostivost.

Žádostivost je základem motivace chování, které směřuje k dosažení příjemného a vyhnutí se nepříjemnému. Má trojí podobu: žádostivost, která je spojená se smysly (pa. *kámatanhá*, sa. *kámatrśná*) a směřuje ke smyslovému uspokojení, žádostivost směřující k existenci a rozvoji (pa. *bhavatanhá*, sa. *bhavatrśná*) a žádostivost směřující ke zničení a neexistenci (pa. *vibhavatanhá*, sa. *vibhavatrśná*).⁷ Nejzazší příčinou žádostivosti je nevědomost, tedy mylný pohled na svět a na jedince, který se může projevovat např. iluzorní představou, že existuje něco, co by se dalo označit jako „já“ a co tvoří základ každého jedince.

Ne-já (*anattá*) a karmanový zákon

Patrně nejoriginálnějším přínosem buddhismu je koncepce bezpodstatnosti (pa. *anattá*, sa. *anátman*), která popírá existenci jakékoli neměnné substance, jež by mohla být označena jako „já“ (pa. *attá*, sa. *átman*). Buddhismus tak rozbíjí substanciální ontologický model světa, přičemž však zachovává platnost karmanového zákona a představy znovuzrovnání.

Jestliže neexistuje substance, která by přecházela z jednoho života do druhého, co zaručuje kontinuitu znovuzrovnání? Tímto činitelem jsou tzv. složky (pa. *khandha*, sa. *skandha*), kterých je celkem pět: tělesnost (pa. sa. *rúpa*), pociťování (pa. sa. *védaná*), vnímání (pa. *saññá*, sa. *sandžñá*), mentální formace či psychické tvořivé síly (pa. *sankhárá*, sa. *sanskára*) a vědomí (pa. *viññána*, sa. *vidžñána*). Tyto složky se v okamžiku smrti rozptýlí a podle zákonitostí karmanového zákona následně dají konkrétní charakter novému zrození.

Život nového jedince však není pokračováním života předchozího; nový jedinec je něčím specificky novým. Pro buddhistickou etiku má tento fakt zásadní význam – jestliže totiž jedinec během svého života naplní složky svými skutky a jestliže se energie těchto skutků přenáší do nového znovuzrození, na nového jedince, pak platí, že svými dnešními činy (dobrymi nebo špatnými) jedinec rozhoduje o kvalitě zrození jiného jedince. Jedinec tedy nese zodpovědnost nejen za sebe sama, ale za všechny živé tvory tohoto světa. Jak

7 Je nutno poznamenat, že existují dva rozdílné výklady termínu *vibhavatanhá*. Někteří autoři jej chápou jako touhu po zániku, zatímco jiní jej interpretují zcela opačně, tj. jako touhu po rozvoji. Ivo Fišer překládá termíny *bhava* a *vibhava* jako bytí a nebytí (Ivo Fišer, *Filozofická koncepce nejstaršího buddhismu*, Praha: DharmGaia 1992, s. 22). K diskusi na toto téma srov. Luboš Bělka, „Karmický a nirvánický buddhismus jako normativní a žité náboženství“, in: Luboš Bělka – Milan Kováč (eds.), *Normativní a žité náboženství*, Brno: Masarykova univerzita – Bratislava: Chronos 1999, s. 115-124.

zdůrazňuje Egon Bondy: „V buddhismu nemohu jen sám sobě nic dobrého učinit a připravit, pokud to není současně pro „cizí“, pro ostatní, nakonec pro všechny přítomné i budoucí.“⁸

Cílem buddhistického snažení jedince je dosažení vyvanutí (pa. *nibbána*, sa. *nirvána*), tedy stavu vyhasnutí, kdy jsou zrušeny všechny síly, směřující k novému zrození jedince. Tím je ukončeno utrpení. Avšak dosažení tohoto stavu na individuální úrovni je jen jednou rovinou buddhistické etiky. Jejím vrcholem, kterému se věnují především mahájánské proudy buddhismu, je ideál bódhisattvovství, tedy rozvinutí nejvyšších dokonalostí – dokonalé štědrosti (sa. *dānapāramitā*), dokonalé ctnosti (sa. *śīlapāramitā*), dokonalé trpělivosti (sa. *kṣāntipāramitā*), dokonalosti rozhodnosti (sa. *vīrjapāramitā*), dokonalého meditativního ponoření (sa. *dhjānapāramitā*), dokonalého poznání (sa. *pradžñāpāramitā*), dokonalého výběru vhodných prostředků (sa. *upājakauśalapāramitā*), dokonalého slibu (sa. *pranidhānapāramitā*), dokonalého ovládnutí vyšších sil (sa. *bala-pāramitā*) a dokonalého vědění (sa. *džñānapāramitā*).

Mahájánský ideál bódhisattvovství nechápe individuální vyvanutí arahatů a pratjékabuddhů (tak, jak je postuluje théraváda) za nejvyšší cíl a rozpracovává pojetí „neustálého vyvanutí“ (sa. *apratīsthitānirvána*). Podle něj se „bytost na cestě k probuzení“ (pa. *bódhisatta*, sa. *bódhisattva*) ve snaze pomoci trpícím bytostem na jejich cestě k vysvobození zřídá úplného vymanění z koloběhu znovuzrození. Vedena soucitem (pa. sa. *karunā*) proto složí slib (sa. *pranidhāna*), kterým se zaváže, že nedosáhne nirvány, pokud bude existovat „jediné trpící stéblo trávy“.

Ideál bódhisattvy získal velkou popularitu především v mahájánském buddhismu, pro který je příznačný též odklon od mnišského života a zvýznamnění správného života laiků. Laicizace zrušila omezování duchovního života pouze na jeho mnišskou podobu a posílila činnost v každodenním životě. Součástí života laiků (včetně bódhisattvů) je „hromadění zásluh“ (sa. *puñjasambhāra*), tedy aktivní působení ve světě. Takto se pozornost buddhistů obrací zpět k tomuto trpícímu světu, ve kterém má jedinec, naplněn nezměrnou láskou, dobrotivostí (pa. *mettā*, sa. *maitrī*) a soucitem (pa. sa. *karunā*), působit pro blaho všech ostatních, trpících bytostí. Tato tendence se zřetelně projevila v působení významných postav současného angažovaného buddhismu.

Při snaze najít uspokojivou odpověď na otázku, kdy vznikl angažovaný buddhismus, narazíme na několik problémů. Buddhisté totiž řeknou, že buddhismus byl angažovaný od samého počátku, a někteří z nich zpochybní samo vyčleňování toho, co zde označujeme jako angažovaný buddhismus, z širokého proudu buddhistického dění. Nicméně ve snaze o popis tohoto fenoménu, který považujeme za natolik osobitý, že o něm hovoříme jako o specifickém hnutí, je nutno alespoň přibližně vymezit událost či postavu, která by byla tak výrazná, aby v ní bylo možno s jistotou mírou zjednodušením vidět počátek tohoto hnutí.

8 Zbyněk Fišer, *Buddha*, Praha: Orbis 1968, s. 124.

Avalókitészvara, bódhisattva soucitu.